

موقوفات اسلامی در

بیت المقدس

تحت قیمومیت بریتانیا

اسحاق رایتر

ترجمہ علی آصفی

Reiter, Yitzhak

رایتر، اسحاق

موقوفات اسلامی در بیت المقدس تحت قیمومیت بریتانیا = Islamic Endowments in

Jerusalem under British Mandate. - مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۹۴.

ISBN: 978-964-971-989-4

۳۱۶ ص.

فیبای مختصر.

الف. آخشینی، علی، ۱۳۳۶ - مترجم. ب. بنیاد پژوهشهای اسلامی. ج. عنوان.

۲۸۱۰۶۵۸

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

موقوفات اسلامی در

بیت المقدس تحت قیمومیت بریتانیا

اسحاق رایتر

ترجمه علی آخشینی

ویراسته سیدمحمد حسینی ابریشمی

چاپ اول: ۱۳۹۴ / ۱۰۰۰ نسخه، وزیری / قیمت ۱۲۷۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس

بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۹۱۷۳۵-۳۶۶

مراکز توزیع:

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۲۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاههای کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۳۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۳۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۵	سخن مترجم
۷	مقدمه
بخش اول (۶۸ - ۱۹)	
۱۹	فصل اول: مناوذه برای نظارت بر وقف - سنن وقف در اواخر دوره عثمانی ..
۳۵	فصل دوم: دولت قیم و وقف
بخش دوم (۱۵۰ - ۶۹)	
۶۹	فصل سوم: واقفان و املاک
۱۰۳	فصل چهارم: افراد ذینفع و واگذاری سهام
۱۰۷	افراد ذینفع
بخش سوم (۲۶۰ - ۱۵۱)	
۱۵۱	فصل پنجم: انتصاب متولیان
۱۶۳	خصوصیات متولّی
۱۸۳	فصل ششم: مدیریت کنونی وقف
۱۸۵	مدیریت متولیان
۲۱۵	فصل هفتم: معاملات و توسعه اقتصادی

۴ موقوفات اسلامی در بیت المقدس تحت قیمومیت بریتانیا

بخش چهارم (۲۹۰ - ۲۶۱)

۲۶۱ فصل هشتم: نظارت بر موقوفات

۲۷۷ فصل نهم: خلاصه و نتیجه گیری

۲۹۱ کتاب شناسی

www.ketab.ir

سخن مترجم

گرایش به نیکی و نیکوکاری و در شمار آن‌ها اقدام به سنت پسندیده وقف در انسان امری فطری است و از دیرباز در میان اقوام و ملل متمدن وجود داشته است. دین مبین اسلام نیز با تأیید آن، توصیه‌های ویژه‌ای نسبت به وقف دارد. آیات و روایات متعددی مسلمانان را به این سنت پسندیده ترغیب کرده و برای آن پاداش دنیوی و اخروی عظیمی برشمرده است. از این رو، مسلمانان در قرن‌های متمادی اقبال فراوانی به وقف نشان داده‌اند.

مسلمانان فلسطین نیز همانند دیگر مسلمانان بر پایه آموزه‌ها و معارف دینی به وقف اموال در راه‌های خیر اهتمام داشته‌اند. علاوه بر آن، رهبران دینی فلسطین هنگام درگیری‌های میان جنبش ملی فلسطین و صهیونیست‌ها در فلسطین تحت قیمومیت بریتانیا در ۱۹۳۵م. (۱۳۵۳ق.) با هدف جلوگیری از تملک و تسلط صهیونیست‌ها و بیگانگان بر اراضی فلسطین، مسلمانان را به وقف املاک و اراضی بیشتر تشویق کردند. حاج امین حسینی، رئیس شورای عالی مسلمانان، در اوج چنین درگیری‌هایی با درایت در پی احیای نهاد وقف بود و مسلمانان فلسطین را بر آن می‌داشت تا زمین‌هایشان را به وقف تبدیل کنند و بدین ترتیب با به کارگیری احکام شرعی وقف، مانع فروش آن‌ها به صهیونیست‌ها و بیگانگان می‌شد.

کتاب *موقوفات اسلامی در بیت المقدس تحت قیمومیت بریتانیا*، در چهار بخش و نه فصل درباره جنبه‌های قانونی و اداری وقف، واقفان، دارایی‌های وقف، اهداف وقف و نظارت بر وقف در بیت المقدس تحت قیمومیت بریتانیا پرداخته است. نویسنده آن کوشیده

است، موضوعات بیان شده را با استفاده از کتاب‌ها و مقالات فراوان، اطلاعات بایگانی‌ها و انتشارات رسمی به دو زبان عربی و انگلیسی بررسی کند. او در تاریخ سیاسی فلسطین، اردن و نیز نهادهای حقوقی و مذهبی صاحب‌نظر است و در این کتاب نیز اطلاعات مناسبی را در اختیار مخاطبان قرار داده است. البته، وی به دلیل اینکه مسلمان نبوده، ممکن است، از تعبیرها و آرای، که در مواردی مناسب با معارف اسلامی و اندیشه مسلمانان نیست، استفاده کرده باشد، این‌ها دیدگاه‌های شخصی وی است و مورد تأیید مترجم نیست.

بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی در راستای گسترش معارف وقف و ترویج فرهنگ آن، اقدام به ترجمه و نشر کتاب حاضر کرده است.

در پایان، بر خود لازم می‌دانم از آقایان سید محمد حسینی ابریشمی برای ویرایش، آقای سلامی برای اصلاح اسامی و عبارات عربی، آقای احمد پهلوان‌زاده برای حروفچینی، آقای سعید رضوانی و همکارانشان که در نشر این اثر کوشیده‌اند، سپاسگزاری نمایم و همچنین، از تلاش‌های پیگیر و تذکرات سودمند گروه وقف و مدیر محترم آن، آقای مهدی علی‌زاده تقدیر کنم.

علی آخشینی

شهریورماه ۱۳۹۳

مقدمه

حاج امین حسینی، رئیس شورای عالی مسلمانان (اس ام سی)* سال ۱۹۳۵ م. در اوج درگیری میان جنبش ملی فلسطین و صهیونیست‌ها در فلسطین تحت قیمومیت برای مالکیت زمین، عموم اعراب مسلمان را واداشت تا اراضی خود را به وقف تبدیل کنند. این موضوع زمینه اطمینان دائمی را در برابر فروش زمین به یهودیان فراهم می‌ساخت؛ چون طبق قانون شرعی، امکان فروش املاک وقف وجود نداشت و مدیریت آن‌ها تحت نظارت دستگاه قضایی شرعی بود. این نظارت، در دوره قیمومیت، تابع شورای عالی مسلمانان^۱ بود و ریاست هر دو را حسینی به عهده داشت.

استیناف رهبر عالی مذهبی و سیاسی اعراب مسلمان در فلسطین نهایت به تأیید مجمع ملی علما (روحانیان مسلمان) می‌رسید، ولی استفاده همه‌جانبه از وقف برخلاف افول آن در دیگر کشورهای اسلامی در سده بیستم پیش رفت. برخی کشورهای اسلامی از قبل به فسخ وقف خانوادگی (وقف ذری، وقف اهلی) و وقف‌های عام (وقف خیری) پرداخته بودند که در معرض اصلاحات فراگیر قرار داشت. وقف در این کشورها یک نهاد منسوخ بود، بدین معنا که نظام اجتماعی قدیم را تداوم می‌بخشید، ولی برای اقتصاد نوین مضر بود، برای رهایی اموال غیرمنقول از وضعیت وقف که مانع تحول اقتصادی می‌شد، اقداماتی به عمل آمد. وقف در ترکیه در سال ۱۹۲۶ م. منسوخ شده بود. موافقان و مخالفان وقف در مصر، عراق و دیگر کشورها درباره این موضوع با حرارت بحث می‌کردند.^۲

این موضوع ممکن است، کاملاً بیانگر پاسخ بی‌اهمیت به توصیه حاج امین باشد.

* Supreme Muslim Council (SMC).

زمین داران در ایجاد محدودیت‌هایی که مانع فروش املاک آنان می‌شد، هیچ عجله‌ای نداشتند چنانچه تحولات اقتصادی واگذاری آن‌ها را الزام‌آور می‌ساخت.

اختلاف آشکاری میان دو دیدگاه نسبت به وقف وجود داشت، برخی آن را با اوضاع اجتماعی و اقتصادی جدید متناسب نمی‌دیدند و دیگران بر آن بودند که وقف ارزش حفظ و حتی تقویت کردن را در فلسطین دارد. گروه دوم در ذهن خود تصمیمی سیاسی به نفع حکومت بریتانیا داشتند تا شورای عالی مسلمانان را تشکیل دهند و اختیارات مستقل در امور وقف را به آن واگذار کنند. در نتیجه، موضوع اصلی بحث در این مطالعه این است که وقف، به منزله نهادی از نظام جهانی گذشته تا چه اندازه با اوضاع اجتماعی - اقتصادی نوین قابل انطباق است.

اصلاحات وقف در امپراتوری عثمانی میانه سده نوزدهم آغاز شد، ولی بنیادی نبود. وقف در واقع، ویژگی سنتی خود را تا پایان دوره عثمانی حفظ کرد. به طور معمول، تصور می‌شود، حمله ناپلئون و فتوحات محمدعلی در دوران نوین در فلسطین آغاز شده است، ولی نقطه عطفی که با توجه به موضوع وقف در فلسطین واقعاً اهمیت دارد، آغاز قیمومیت بریتانیاست. این حکومت قیم بود که به رغم تداوم بنیادین میان دوران عثمانی و قیمومیت، هنجارهای جدیدی را برای اداره وقف تعیین کرد.

این موضوع از چند جهت صحیح است. نخستین و جذاب‌ترین دلیل، انتقال حکومت از مسلمانان به غیر مسلمانان است. مسلمانان به استثنای دوره‌های کوتاه حکومت صلیبیان بین سال‌های ۱۰۹۹ م. تا ۱۱۸۷ م.، به مدت ۱۳۰۰ سال بر فلسطین حاکم بوده‌اند. این سرزمین در چهارصد سال پایانی، تحت حکومت متمرکز باب‌عالی* بود. فلسطین دوره عثمانی به چند واحد اداری تقسیم شده بود که به ولایت‌های بیروت و دمشق تعلق داشت؛ بخشی معادل یک سنجق* از بیت المقدس را مستقیماً باب‌عالی اداره می‌کرد. فلسطین فقط برای دوره‌های کوتاه و زودگذر، مثلاً در ایام ظاهر عمر

* Ottoman Sublime Porte.

* Sanjaq معادل چهار ذرع است. (ذرع واحد اندازه‌گیری طول معادل ۱۰۴ سانتی‌متر است) - م.

زیدانی (۱۷۵۰م. - ۱۷۷۵م.) و احمد پاشا جزّار (۱۷۷۵م. - ۱۸۰۴م.)، تحت حکومتِ یک تن بود. مجموعه قوانین مسلمانان - شریعت - برای مسلمانانی به کار بسته می شد که خود را امت به شمار می آوردند. غیرمسلمانان به اجتماع شناخته شده مذهبی (طائفه)، تحت نظام ملت، تعلق داشتند.

اشغال فلسطین توسط بریتانیا موقعیت را وارونه کرد. اکنون دولتی غیرمسلمان فلسطین را اداره می کرد و مسلمانان ملت، به شمار نمی آمدند. آن ها به نوبه خود وضعیت یکی از چند اقلیت دینی را داشتند. شریعت، دیگر قانون این منطقه نبود و قدرت قانونی دادگاه های شرعی منحصرأ به امور مربوط به وضعیت شخصی و قانون وقف محدود گردید. دولت مسیحی بریتانیا متعهد شده بود تا وطن ملی یهود را در فلسطین مستقر سازد. اکنون تمام مؤسسات اداری، تحت قیمومیت بریتانیا در بیت المقدس درآمده بود. بریتانیایی ها مجبور بودند، راه های تازه ای بیابند تا اینکه اجتماع مسلمانان را اداره کنند یا اداره مسلمانان به عهده خودشان باشد. آنان تصمیم گرفتند تا مرجعیت عالی دینی را به مفتی بیت المقدس واگذار کنند، او را به سمت مفتی اکبر (بعداً رئیس العلما) بگمارند و رئیس اقلیت مسلمانان در فلسطین سازند.

با این همه، فلسطین نه تنها از امپراتوری عثمانی جدا شد، بلکه بیشتر مناطق غیرترک آن نیز تحت حکومت بیگانه درآمده بود و خود ترکیه هم به سرعت خلافت را ملغا (۱۹۲۴م.) و به طور جدی اجرای شریعت را محدود کرد. جهان اسلام تجزیه شد و از رهبری مرکزی محروم گردید. مسلمانان در فلسطین باید با موقعیت جدید سازگار می شدند و به مفاهیمی می پرداختند که بتواند بقای آنان را در یک حکومت غیرمسلمانان ممکن سازد، گرچه آن زمان اکثریت را در کشور تشکیل می دادند. ساکنان عرب فلسطین در بیدارسازی ملی که تمام منطقه را بعد از جنگ جهانی اول درنوردید، مشارکت کردند و آرمان ملی، محور فعالیت آنان شد. آنان به وضعیت خود که تحت سیطره بریتانیا بود به صورت موقتی می نگریستند و مقید بودند تا با رهاسازی خود از حکومت بیگانه به آن وضع خاتمه دهند. گرایش مذهبی برای هدف ملی به کار گرفته و

چنین فرض می شد که آزادسازی ملّی، به نوبه خود، به برآوردن هدف مسلمانان، یعنی احیای حکومت اسلامی بینجامد.

قانون اسلامی یا شریعت که وقف در آن جایگاهی استوار دارد، بدان معنا بود که توسط حاکمی اسلامی اجرا شود. یکی از پرسش های مورد بررسی در پژوهش حاضر نحوه کارکرد وقف تحت حکومت غیراسلامی است. مقایسه وقف در فلسطین با وقف در دیگر کشورهایی همچون هند و مصر که تحت حاکمیت غیراسلامی، به ویژه حکومت بریتانیا بود، با توجه به شرایط سیاسی متفاوت کشورها اعتبار خود را از دست داده است. اوری کوپر اشمیت* که در مورد شورای عالی مسلمانان بررسی می کرد، بر جایگاه برجسته آن در تاریخ مجامع اسلامی که امور مذهبی مسلمانان تحت اشغال را اداره می کند، تأکید کرده است.^۳ تشکیل همین شورای عالی مسلمانان و اختیارات مستقلی که بریتانیا در امور مذهبی، از جمله مدیریت وقف، به آن واگذار می کند، حاکی از تفاوت میان فلسطین و دیگر کشورهاست.

شاخص دیگر فلسطین که فصل تازه ای در تاریخ این کشور گشوده است، رویارویی بین فرهنگی جامعه عرب و یسوع جدید** با جامعه یهودی صهیونیستی پیش از تشکیل دولت است. این موضوع تأثیر غرب بر جامعه عرب مسلمان را استحکام بخشید و موجب شد، اعراب مسلمان بیشتر تحت تأثیر مدرن سازی قرار گیرند. همچنین، دو جنبش ملّی، یعنی جنبش اعراب فلسطینی و جنبش صهیونیست های یهودی را در آستانه برخورد با هم قرار داد و به درگیری آن ها برای حاکمیت و سلطه بر یک سرزمین، به منظور دستیابی به اماکن مقدّس و مآلاً خود کشور به طور عام و بیت المقدس به طور خاص، منجر شد. حاج امین حسینی در ادامه مبارزات ملّی فلسطینی ها با موفقیت قابل توجهی، از تقدس مسلمانان فلسطین و به ویژه بیت المقدس استفاده کرد و نبرد فلسطینیان را به شکل نبرد اتحاد اسلامی*** در آورد. تمهیدات مورد استفاده در این قضیه

* Uri Kupferschmidt.

** New Yishuv.

*** Pan - Islamic.

عبارت بود از: بازسازی مساجد در حرم الشریف*، دفن رهبران مسلمان در آنجا، مناقشه در محل دیوار ندبه** و نیز دیدگاه معروف شرعی مذهبی (فتوی الخطیره) که مانع از فروش زمین به یهودیان توسط زمین‌داران مسلمان در فلسطین می‌شد. وقف نیز از طریق گسترش شمار کارمندان وقف که چون وابسته به شورای عالی مسلمانان بودند، مفید به شمار می‌آمد یا با استفاده مستقیم از درآمد وقف برای خرید اراضی فروشی پیشنهاد شده توسط مسلمانان برای کشمکش آماده می‌شد.

اقتصاد کشور نیز دستخوش دگرگونی در دوره قیمومیت شد و از الگوی سنتی به الگویی عمدتاً سرمایه‌داری تبدیل گشت. رشد سریع جمعیت مستلزم سرمایه‌گذاری در ساختمان‌سازی و آبادانی بود و سبب رشد بازار داخلی، افزایش نیروی کار و توسعه تأسیسات زیربنایی، خدمات و صنایع تازه گردید. حجم واردات و صادرات رشد کرد. کشاورزی بر صنعت برتری اقتصادی پیدا کرد. املاک وقف چون ارزش اقتصادی داشت بر شیوه مدیریت آن‌ها تأثیر گذاشت.

همچنین، حکومت بریتانیا در فلسطین تأثیر چشمگیری بر شکل‌گیری جامعه داشت. این نوع حکومت هنجارهای تازه مدیریت و نگرش اجتماعی غربی، از جمله مفهوم کارکرد دولت را ارائه داد که متفاوت با مفهوم کارکرد دولت عثمانی‌ها بود. اکنون دولت مسئولیت بزرگ‌تری را برای تأمین خدمات عمومی می‌پذیرفت. این خدمات، برخلاف شیوه عثمانی‌ها، توسط دولت آغاز شد و مورد حمایت مالی قرار گرفت. این موضوع به نوبه خود بر نقش وقف عام*** تأثیر گذاشت.

ویژگی همیشگی وقف کتمان فعالیت‌های داخلی و همچنین درآمدها از عموم مردم، غیر از افرادی بوده است که ارتباط مستقیم با آن داشتند. جزئیات مدیریت وقف از آنجا که موضوعی با حساسیت زیاد سیاسی و مالی بود، فقط افرادی محدود و منتخب، یعنی مدیران وقف (متولیان یا مقامات رسمی اداره مرکزی اوقاف) و ناظران

* Temple Mount.

** Western Wall.

*** Public Waqf.

آن‌ها (قاضی و شورای عالی مسلمانان) از آن‌ها آگاهی داشتند. افرادی به نام متولّی درصدد بودند هر جا که موقوفات تحت مدیریت اداره مرکزی اوقاف نبود، رازدار دارایی‌ها و حساب‌های وقف باشند. حتّی کمترین اطلاعات به افراد ذینفع داده می‌شد تا مبادا سهمی زیاده‌تر از آنچه متولّی آماده اعطای آن بود، مطالبه کنند یا به دنبال زمینه‌ای برای برکناری وی به سیب سوء مدیریت باشند. بنابراین، دسترسی به دفتر محاسبه سالیانه متولّیان بسیار بعید بود. (ما تنها به چند مورد از آن‌ها دست یافتیم). بنابراین، اسناد دادگاه شرعی (سجّل) منبع اصلی استناد پژوهشگران در مورد مدیریت داخلی وقف است.

منبع اصلی در بررسی‌های اخیر، سجّل دادگاه شرعی در بیت المقدس طی دوران قیمومیت است که برای پژوهش‌های تاریخی بی‌نهایت اهمیت دارد. این منبع قبلاً نیز اساس چند مطالعه در تاریخ اجتماعی بوده است. چند مقاله برای نشان دادن اهمیت سجّل، به ویژه سجّل بیت المقدس به منزله منبعی تاریخی، اختصاص یافته است.^۴ سجّل با توجه به مدیریت وقف، مهم‌ترین منبع پژوهشی اولیه‌ای است که در اختیار داریم.

اسناد وقف عمدتاً در سجّل یافت می‌شود؛ زیرا قانون شرعی به قاضی در نظارت بر مدیریت وقف اختیار می‌دهد و او نقش اداری ویژه‌ای در امپراتوری عثمانی ایفا می‌کند. قاضی بر طبق شریعت، متولّی را به منزله شخصی شایسته تأیید و منصوب می‌کند و به او اجازه می‌دهد، حق وکالت خود را از درآمدهای وقف بردارد، تبدیل اموال وقف را تأیید کند، املاک موقوفه شهری را برای بیش از یک سال و املاک روستایی را به مدّت سه سال اجاره دهد و اجازه معاملات دیگر را صادر کند. قاضی برای شکایات افراد ذینفع علیه متولّیان - به دلیل تکذیب حقوق، نقض عهد، غفلت یا سوء مدیریت - حکم صادر می‌کند. وقفیه (وقف نامه) با سجّل، از سده نوزدهم اعتبار وقف و مالکیت بر دارایی‌های مربوط به آن را با هدف ثبت دارایی‌ها تعیین می‌کرد. سجّل قاضی در دوره عثمانی، تمام فرمان‌های سلطان و وزارتخانه اوقاف در امور وقف، به ویژه در مورد انتصاب کارمندان

اوقاف، شرایط استخدامشان و نحوه انتخاب جانشینانشان را دربر می‌گرفت.

سجل نسبت به امور وقف شناخت قابل توجهی فراهم می‌کند؛ زیرا انواع اسناد قانونی حقیقی را دربر می‌گیرد. با این همه، نقص اصلی آن به منزله منبعی تاریخی عبارت از عدم موفقیت آن در تنظیم زمینه گسترده موارد بحث است. این امکان نیز به وجود آمد تا بتوان برخی جزئیات از قلم افتاده را با مصاحبه یا استفاده از منابع دیگر تکمیل کرد (ر.ک: پایین).

گرچه سجل اسناد تنوع فراوانی را شامل می‌شود، ولی فقط یک نوع اصلی آن برای پژوهش‌های نظام‌مند انتخاب شده و آن وقف‌نامه‌هاست. مطالعات محدودی نیز به انواع دیگر اسناد در سجل مثل مجوزهای معامله، فرمان‌های سلطانی یا اسناد انتصابات اشاره دارد، ولی این اسناد در اغلب موارد به صورت نمونه در نظر گرفته می‌شود.^۵ تمام اسناد مربوط به وقف که در سجل آمده و طی یک دوره پیوسته - سی سال حکومت بریتانیا - به ثبت رسیده، در مطالعه حاضر به کار گرفته شده است.

سجل بیت المقدس تحت قیمومیت تقریباً شامل صد جلد (شماره‌های ۴۱۶ تا ۵۱۲) است. هر جلد به طور میانگین حدود چهارصد صفحه دست‌نوشته است که به صورت فشرده نوشته شده است. برخی اسناد یک‌چهارم صفحه است؛ اسناد دیگر (تصمیمات حقوقی، وقف‌نامه‌ها و مجوزهای پیچیده) چند صفحه با قطع رحلی می‌باشد. این موارد در مجموع، شامل تقریباً ۱۵۰۰ سند در امور مختلف وقف است که در دو گروه تنظیم می‌شود:

گروه اول آرای دادخواهی (احکام، اعلامات) و گروه دیگر مجموع اسناد و مجوزها (حُجج) است. نخستین گروه عبارت از بحث راجع به استحقاق افراد، حسابرسی متولیان و عزل آنان، موارد تجاوز به املاک وقف (اغتصاب)، افزایش اجاره، تعیین شایسته‌ترین فرد به عنوان متولی (ارشدیه) و خلع موقتی مستأجران املاک وقف به منظور نوسازی آن‌ها است.

گروه دوم اسناد (حُجج) عبارت از وقف‌نامه‌ها، اصلاح شرایط وقف‌نامه، انتصاب

متوکی (یا قائم مقام متوکی در غیاب فرد منصوب)، انتصاب ناظر، برکناری متوکی یا ناظر، اجازه معاملاتی چون مبادله، فروش، اجاره یا خرید املاک، اجازه اجاره‌های بلندمدت، اجازه نوسازی، تبدیل یا تخریب املاک وقف، اجازه صرف هزینه‌های استثنایی، اجازه گرفتن وام یا باز پرداخت وام به اموال وقف توسط متوکی، اجازه اجاره ملک وقف به متوکی برای خودش، اجازه برداشت حق الزحمه توسط متوکی، اجازه موافقت‌نامه‌های عشریه، و اختیارات وکیل می‌باشد.

محل بایگانی شورای عالی مسلمانان که ده‌ها هزار پرونده مکاتبات اداری در آنجاست، بخش میراث اسلامی* در ابودیس** است. کار در بایگانی برای پژوهشگران ابودیس دشوار است، یک دلیلش این است که بایگان‌ها دیگر فهرست اصلی شورای عالی مسلمانان را ندارند. آنان اظهار می‌دارند که دلیل چنین وضعی آن است که اسناد به صورت توده‌های نامنظمی در همه جا پراکنده می‌باشد. آنان در مرتب کردن مجدد اسناد از معیارهای خودشان استفاده کردند. در نتیجه، همیشه اسنادی در پرونده‌ها وجود ندارد که در فهرست مشخص شده باشد. این موضوع هرگونه تلاشی را برای انجام مطالعه‌ای کمی منتفی می‌کند؛ زیرا اسناد مربوط به یک موضوع با هم نگهداری نمی‌شوند. بنابراین، تمام آنچه می‌شد، انجام داد، مطالعه نمونه‌ای بود که درک مستقیمی از شیوه اداره املاک مضبوط - که تحت سرپرستی قاضی نبود. (ر.ک: پایین) - و دارایی‌های غیر مضبوط فراهم می‌ساخت.^۶

اطلاعات بایگانی شده دیگری که در این مطالعه استفاده شده پرونده‌های مربوط به زمین در دادگاه ناحیه بیت المقدس است. حدود شصت دادخواهی مربوط به دوره قیمومیت در ارتباط با وقف اطلاعات مهمی ارائه می‌کند که در سجل نیامده است. از بایگانی سردفتر دولت قیم در فلسطین (CSO)***، نگهداری شده در محل بایگانی دولت اسرائیل با تأکید ویژه بر پرونده‌های مربوط به بخش امور اسلامی (K) و بخش

* Department Of Islamic Heritage.

** Abū Dīs.

*** Chief Secretariat of the Mandatory Government in Palestine (CSO).

ثبت اراضی (F) در این مطالعه نیز استفاده می شود.

اطلاعات بایگانی اداری تکمیل کننده اسناد قانونی سجل است؛ زیرا یک سند قانونی، حتی اگر مربوط به موردی باشد که در دادگاه استماع شده است، همیشه منعکس کننده سابقه مناقشه و انگیزه حقیقی احزاب نیست؛ حداکثر، مباحثات احزاب را به وضوح بیان می کند و رأی قاضی را نشان می دهد. به منظور تکمیل سوابق، با افرادی که با استقرار اسلامی دوره قیمومیت به خوبی آشنا بودند، مصاحبه هایی انجام شد.

کتاب حاضر به چهار بخش تقسیم می شود. بخش اول، شامل دو فصل درباره جنبه های قانونی، اداری و نهادی مدیریت وقف در فلسطین در پایان دوره عثمانی و طی قیمومیت بریتانیا است. بخش دوم دارای یک فصل راجع به واقفان و دارایی های وقف و فصلی دیگر درباره اهداف وقف است. بخش سوم (فصل های ۵ تا ۷) توصیف کننده مدیریت وقف (متولیان و نحوه انتصاب شان، مدیریت جاری آنان بر اموالشان و انجام معاملات آنان) را تشریح می کند. بخش چهارم (فصل ۸) درباره نظارت بر مدیریت وقف توسط دادگاه شرعی و شورای عالی مسلمانان بحث می کند.

یادداشت ها

1. Y.Porath, *The Palestinian Arab National Movement 1929-1939: From Riots to Rebellion* (London: Frank Cass, 1977) pp. 97-98; al-Jami'a al-Arabiyya, 24 January, 1935.

۲- درباره براندازی نهاد وقف در ترکیه ر.ک:

B.Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (London: Oxford University Press, 1961) p.407.

درباره مناظره در مصر ر.ک:

G.Baer, *A History of Land Ownership in Modern Egypt 1800-1959* (London: Oxford University Press, 1960) pp. 147, 215-19; همو، 'Waqf Reform in Egypt' in *Middle Eastern Affairs* (St Antony Papers no.4,I, 1958) pp.61-76; A. Sekaly 'Le Problem des Waqfs en Egypte', *Revue du Monde Musulmanne*, 3, 1-4 (1929) pp. 285ff.; M. 'Alī Phāshā, ; 'Le waqf est-il une institution religieuse, *L'Egypte Contemporaine*, 18 (1927)pp. 385-402.

در مورد موقعیت نمایندۀ اوقاف در مصر ر.ک: حکم الشریعة فی الوقف الخیری و الأهلّی، بیان مین العلماء، قاهره، ۱۳۴۶هـ؛ در مورد عراق ر.ک: م. ا. الثمر، الدلیل لإصلاح الأوقاف، بغداد، ۱۹۴۸، ص ۴۰ و بعد از آن؛ م. اس. العانی، احکام الاوقاف (چاپ سوم، بغداد، ۱۹۶۵) صص ۱۴۵ - ۱۴۶؛ م. م. الماحی، الحكومة العراقية، تقرير عن أوقاف العراق و وسائل إصلاحها، بغداد، ۱۹۳۷، ص ۱۱۳ و بعد از آن.

3. U.M.Kupferschmidt, *The Supreme Muslim Council; Islam under the British Mandate for Palestine* (Leiden: E.J.Brill, 1987) pp. 1-16.

4. F.Koprulu, 'L'Institution de Vakf et l'importance historique de documents de Vakf', *Vakıflar Dergisi*, II(1938) (بخش فرانسوی) pp.3-9; 'A.Manna';

سجلّ به مثابة منبعی برای مطالعه فلسطین در دوره عثمانی با ارجاع خاص به حملة فرانسه در

D.Kushner (ed.), *Palestine in the Late Ottoman Period* (Jerusalem and Leiden: Yad Itzhak Ben-Zvi and E.J.Brill, 1986) pp. 351-62; J.Mandeville, 'The Ottoman Court Records of Syria and Jordan', *Journal of the American Oriental Society*, 86(1966) pp. 311-19; idem. (همان)، 'The Jerusalem Shari'a Court Records: a Supplement and Complement to the Central Archives in M. Ma'oz (ed.), *Studies on Palestine during the Ottoman Period* (Jerusalem: Magnes Press, 1975) pp. 517-24; 'A.Rafeq, 'The Law Court of Damascus, with Special Reference to the Craft corporations during the First Half of the Eighteenth Century' in *Les Arabes par leur archives* (Paris, 1976) pp. 141-59; A. Layish, 'The *Sijill* of the Jaffa and Nazareth Shari'a Courts as a Source for the Political and Social History of Ottoman Palestine' in M.Ma'oz (ed.), *Studies on Palestine during the Ottoman Period* (Jerusalem: Magnes Press, 1976) pp. 517-24.

۵. برای مثال ر.ک: مطالعات زیر:

L.Milliot, *Démembrement du habous: gza, guelsa, zina', istighraq* (Paris: E.Leroux, 1918); G.Baer, 'The Dismemberment of *Awqaf* in Early 19th Century Jerusalem', *Asian and African Studies*, 13,3 (1979) pp. 220-41; A.Markus, 'Piety and Profit: the *Waqf* in the Society and Economy of 18th Century Aleppo' in G.Baer and G.Gilbar (eds.), *Studies in the Muslim Waqf* (Oxford: Oxford University Press) (زیر چاپ).

۶. هزار و پانصد پرونده از جنبه‌های مختلف مدیریت وقف بازمینی شد.